

סקירת ספר: תכנון ומדיניות עבור חברה מזדקנת

כל מי שהקשיב לאחרונה לרדיו נחשף לריבוי פרסומות של בתי אבות ודיור מוגן. לא ברור אם זאת תוצאה של עודף היצע או של עליה בביקוש, אבל ברור שהתופעה קשורה להזדקנות האוכלוסיה הנצפית בישראל כמו במדינות אחרות. עקב שיעורי הילודה הגבוהים בישראל (בהשוואה לשאר המדינות המפותחות) תהליך ההזדקנות בינתיים אינו קיצוני. אף על פי כן, בעוד שבשנת 1970 בני +65 היוו בישראל רק 6.7% של האוכלוסיה, שיעורם הגיע בשנת 2015 ל-11.1%. לפי התחזיות של למ"ס הקשישים יהוו בשנת 2025 13.2% ו-14.6% בשנת 2035. שיעור זה עדיין נמוך בהשוואה למשל לארה"ב, שבה היום כבר 13% של התושבים הם בני +65, ועד שנת 2030 משקלם צפוי לעלות ל-19.3%

מה החשיבות של תהליך ההזדקנות מבחינתם של התכנון העירוני והמדיניות העירונית? הרי הקשיים שהקשישים חייבים להתמודד איתם ידועים מימים ימימה. עדיין מי שמזדקן עלול לסבול מקשיים בניידות, להתקשות בתפקוד היומיומי, להזדקק ליותר שירותים רפואיים, וכיוב'. כל זה קורה, כאשר ההכנסה נשארת במקרה הטוב קבועה ובד"כ יורדת באופן משמעותי. מה שמחמיר את הבעייה, זה הגידול במספר הקשישים המעורר בעיות חדשות, כגון הצורך בהקמת מסגרות דיור מותאמות לצורכי הקשישים, במערכות של תחבורה ציבורית, וכד'.

הטור הנוכחי סוקר ארבעה מאמרים הדנים בהשלכות תהליך ההזדקנות עבור המדיניות העירונית והתכנון העירוני. הפרק הראשון דן בשני מאמרים העוסקים בערים ידידותיות לקשישים, דהיינו בהתאמתן של ישובים עירוניים לצורכיהם הספציפיים של האוכלוסיה המבוגרת. המאמר השני עוסק בשכונות וערים המיועדות באופן בלעדי לגמלאים, תופעה המוכרת גם בישראל בפרויקטים של דיור מוגן. המאמר הבא מתמקד במשמעות הצורך לוותר על נהיגה והשלכותיו על יכולת הקשיש להמשיך חייו החברתיים והכלכליים. המאמר האחרון מוקדש להיווצרות איי חום בערים, בעיה העולה להפוך חמורה ביותר עקב התחממות כדור הארץ:

Stephanie Steels (2015). "Key characteristics of age-friendly cities and communities: A review". *Cities* 47 45–52.

Tine Buffel et al (2014). "Developing Age-Friendly Cities: Case Studies From Brussels and Manchester and Implications for Policy and Practice". *Journal of Aging & Social Policy* 26:52–72

רוב המתכננים והארכיטקטים אינם קשישים. לא מפתיע אפוא שהם נוטים להתמקד בצרכים של אנשים צעירים ובריאים עם ילדים קטנים. לכן לעיתים קרובות מדי התכנון אינו לוקח בחשבון את הבעיות המיוחדות של האוכלוסייה המבוגרת. כך נוצר פער בין המציאות ובין הצרכים של הקשישים ההולך ומחריף עם הזדקנות האוכלוסייה והגידול במספר המבוגרים. יצירת סביבה ידידותית לקשישים היא אחת המטרות שקבע ארגון הבריאות העולמי (WHO) להתמודדות עם האתגרים הנגרמים על ידי תהליך זה. להלן נסקור שני מאמרים הדנים בסוגיה זו. הראשון מבוסס על סקירה בינלאומית של גישות וצורות ההתערבות ליצירת סביבה ידידותית לקשישים. המאמר השני משווה את הנסיון ביישום העקרונות של פיתוח ידידותי למבוגרים בבריטל ומנצי'סטר.

שני המאמרים מבוססים על עקרונות הרשת הגלובלית של ערים וקהילות ידידותיות לקשישים (Global Network of Age-Friendly Cities). מסגרת זו הוקמה ב-2006 וכוללת היום כ-314 ערים ב-35 מדינות (<https://extranet.who.int/agefriendlyworld/who-network>). מטרתה לעודד חילופי מדע ורעיונות ולמידה הדדית. שתי ערים בישראל הן היום חברות ברשת, ירושלים (תכנית מתאר אסטרטגית לאזרחים ותיקים - 2014-2015) ולאחרונה גם חיפה. אמנם בינתיים יזמות אלה כמעט ואינן מתפרסמות באמצעי התקשורת. אבל הרבה מהמרכיבים מתבצעים כבר הלכה למעשה, כגון הוזלת התחבורה הציבורית לגמלאים, קיום תכניות מיוחדות במתנ"סים ובמוסדות תרבות, וכיוב'.

מטרת יזמה זאת של ה-WHO היא לעודד יצירת סביבה פיזית, חברתית ותרבותית, שתאפשר לאוכלוסייה המבוגרת לחיות חיים שלמים ובטוחים, ולהזדקן בכבוד תוך מעורבות בחברה ולהנות מתשתיות ושירותים הדרושים לצרכיהם. בסביבה ידידותית מסוג זה הקשישים יכולים להמשיך להיות פעילים בקהילה, ולהשתמש בפארקים, מוסדות תרבות ודת וכד'.

המאמר של Steels נכתב כמבוא לחוברת מיוחדת של כתב העת *Journal of Aging & Social Policy* העוסקת בערים וקהילות ידידותיות למבוגרים. הוא סוקר את הנושא באופן כללי, ומתאר את המטרות, ואת היזמות והפרויקטים שהוצעו ויושמו במסגרת זו. הסקירה זיהתה מספר תנאים חיוניים להגשמת המטרות. קודם כל מודגשת הנחיצות של שיתוף פעולה בין בעלי העניין השונים, כולל מחלקות העיריה הרלוונטיות, ארגונים וולונטריים, משרדי ממשלה, נציגות התושבים וכיוב'. כמו כן, מוזכרות החשיבות של מחויבות מצד השלטונות, ושל התאמת הסביבה הפיזית והחברתית לצורכי הקשישים.

המאמר סוקר מספר גדול של יזמות ופרויקטים המתוארים בספרות ואין כאן מקום לפרט את כולם. נסתפק באזכור כמה מהנקודות החשובות כדוגמה. יצירת סביבה ידידותית לקשישים תלויה, כמובן, גם בתנאים אובייקטיביים, כגון צפיפות אוכלוסייה הדרושה לנגישות לשירותים ולמערכת יעילה של תחבורה ציבורית. לא פחות חיוניים הם שירותי הבריאות הרלוונטיים לגיל הזהב, אם כי מה שדרוש, זה לא רק קיום השירותים אלא הנגשתם למי שמתקשה בניידות. בכל מקרה, תנאי מרכזי הוא דיור בר השגה לאוכלוסייה שהכנסתה בד"כ יורדת משמעותית עם הפסקת העבודה. חשוב לא פחות

הוא תכנון או התאמת הדירות לצורכי הקשיש, כגון על ידי כניסה לבית ללא מדרגות, קיום מעליות או מתגים בגובה מתאים לאדם בכסא גלגלים.

המאמר של Buffel ושותפיה משווה, כאמור, את שתי הערים, בריסל ומנצ'סטר, לגבי מדיניות של ידידותיות לקשישים עם דגש על אוכלוסיות נחשלות, במיוחד מהגרים. מבחינת היזמות והפרויקטים הוא חופף מהרבה בחינות את המסה של Steels. כמה שידוע לי, אין היום מחקרי הערכה של הצלחת היזמות להפיכת ערים או קהילות לידידותיות לקשישים, שזאת משימה קשה מבחינה מתודולוגית. מטרת המאמר צנועה יותר, כשהוא בודק את התהליך של גיבוש מדיניות. עבור שתי הערים הוא בוחן קודם כל את ההקשר הדמוגרפי, חברתי ורב-תרבותי כרקע למדיניות שגובשה. אחרי זה מתואר תהליך ההצטרפות של שתי הערים לרשת הגלובלי של WHO. מעניין ביותר אבל מפורט מדי הוא תיאור ההבדלים במדיניות המפורטים בטבלה גדולה עם כל היזמות שגובשו. אולם לא ברור מה בדיוק יושם ובאילו הצלחה, שבעצמה קשה להגדרה. לבסוף המאמר מנתח את ההזדמנויות והמחסומים ליישום של מדיניות ידידותית לקשישים, שבהם נתקלו בשתי הערים.

Anne P. Glass And Jane Skinner (2013). "Retirement Communities: We Know What They Are . . . or Do We?". *Journal of Housing for the Elderly*, 27:61–88,

קהילות לגמלאים (באנגלית Retirement communities) כוללות סוגים שונים של מסגרות מגורים לאוכלוסיה מבוגרת, שאינה יכולה או רוצה להמשיך לגור לבד. בישראל היקף הענף עדיין מוגבל. הדיוור המוגן, הכולל רוב הפתרונות בתחום זה, מונה היום כ-12.5 אלף יחידות דיוור, המשרתות 1.75% מאוכלוסיית בני הגיל השלישי (גלובס, יוני 2016). קבוצה זו מהווה 10.4% מבני 65 ומעלה, אך צפויה להאמיר ל-14.6% (1.66 מיליון איש) ב-2035.

המונח קהילות לגמלאים מתייחס לטווח רחב של מסגרות המכיל, בין היתר, דיוור מוגן, בתי אבות, שכונות לגמלאים ואפילו ערים שלמות המוגבלות לגמלאים. הסדרים מסוג זה קיימים כבר עשרות שנים, אבל עדיין אין הגדרה מקובלת המקיפה את כל האפשרויות הרלוונטיות. המאמר של Glass and Skinner מנסה למלא את החסר אבל מגביל את הדיוור למסגרות עבור קשישים, שאינם זקוקים לשירותי סיעוד אישיים. הדיוור מסכם קודם כל מה שידוע על קהילות לגמלאים המקובלות בארה"ב, מציע הגדרה מעודכנת ומיון של הצורות הנפוצות, מסביר איך המודלים השונים מתאימים לסיווג המוצע ודן בכמה מהסוגיות שקהילות לגמלאים מעוררות.

המאמר כולל שישה פרקים עיקריים: תיאור הצורות העיקריות של הסדרי מגורים למבוגרים (שאינם מציעים שירותים לטיפול אישי); הגדרה מעודכנת ופירוט האפיונים, שבהם ההסדרים השונים נבדלים; תיאור איך מודלים ישנים וחדשים של קהילות לגמלאים משוייכים לסיווג המוצע ודיון בכמה מהסוגיות הקשורות לקהילות לגמלאים.

בתיאור המסגרות הקיימות בארה"ב המאמר מבדיל קודם כל בין מסגרות בבנייה רוויה לעומת בניה חד-קומתית. בקבוצה הראשונה הוא כולל ארבעה צורות: (א) דירות לגמלאים (Senior apartments) עם מעט יחידות ופעילות פנאי, כגון חדר מפגשים ומשרד לאב הבית; (ב) דיוור מוגן (Independent

living apartments) המספקים גם שירותים בתוך הפרויקט; (ג) דיור מוגן מורחב (Congregate housing) עם מבחר רחב של שירותים, כולל במיוחד חדר אוכל מרכזי, שבו מוגשת לפחות ארוחה אחת ביום; (ד) ופרויקטים לדיור לקשישים עם סבסוד הממשל הפדרלי (Section 202). עם שירותים מוגבלים.

בקבוצה השנייה הכוללת בתים בבנייה בצפיפות נמוכה זוהו חמישה סוגים שונים של מסגרות מגורים: (א) מתחמי גמלאים (retirement subdivision) החסרים שירותי בריאות ומסחר, אבל מספקים בד"כ קצת מתקני בילוי וכוללים עד 1000 דירות בבתים צמודי קרקע; (ב) פארקים של קאראוונים עם מעט מתקני בילוי בדומה למתחמי גמלאים; (ג) קהילות לגמלאים עם דגש על בילוי (Leisure oriented retirement communities) הכוללים מתקני בילוי חיצוניים ופנימיים עם עד 5000 יחידות; (ד) "ערי גמלאים", שלכמה מהם יש עד 60,000 יחידות דיור עם מגוון רחב של שירותי בריאות, מתקני בילוי נרחבים, ושטחי מסחר. חלק מהדיירים שהם בעלי מקצוע, כגון רופאים, עורכי דין וכד' ממשיכים את הפעילות המקצועית גם אחרי המעבר; (ה) קהילות גמלאים בניחול עצמי עם כמה עשרות יחידות, חדר אוכל ומתקני בילוי פנימי. בארה"ב קיים אפוא מגוון רחב של פתרונות המוצעות בד"ע כלל על ידי יזמים עסקיים למטרות רווח, אם כי יש לא מעט פרויקטים שפותרו על ידי ארגונים פילנתרופיים.

המסגרות השונות מאופיינות על ידי שישה קריטריונים המבדילים ביניהם: מספר הדיירים, שנע בין כמה עשרות לעשרות אלפים; קיום של פעילות פנאי חיצונית שיכולה לכלול מגרשי גולף, טניס, רכיבה על סוסים, בוצ'ה, וכיוב'; פעילות פנאי פנימית (מפגשים בין הדיירים, פעילות תרבותית, הרצאות, משחקי חברה, וכד'); קיום שירותים בתוך המתחם (כגון, מרפאה, עובדת סוציאלית, שירותי תחזוקה, כביסה, וכד'); חדר אוכל משותף עם מטבח; ושירותי מסחר. המגוון של שירותים הוא פועל יוצא של גודל המתחם וכן של עלות ההקמה והתחזוקה השוטפת.

מהמפורסמות שהאנשים המזדקנים מעדיפים להישאר, אם רק אפשר, בסביבה שהם רגילים לה, ולא רק בגלל העלות הגבוהה של הצטרפות לקהילה לגמלאים. מצד שני, יש גם סיבות טובות שאדם מבוגר, גם כשהוא בריא, יעדיף לעבור לקהילת גמלאים. נזכיר כאן כמה מניעים לעזיבת הבית הפרטי: חוסר יכולת או רצון לטפל בבית או בדירה, בדידות חברתית, החשש מבעיות בטיחות או ביטחון אישי, רצון לחיות בקרבה למתקני פנאי ולאנשים המעוניינים באותה צורה של בילוי, וכו'.

המחברים מצביעים על גורמים שונים לגידול הצפוי בביקוש למסגרות של קהילות לגמלאים: נזכיר כאן את העיקריים: תהליך ההזדקנות של האוכלוסיה שמשמעותו שיהיו יותר קשישים בגילאים הרלוונטיים; הגידול במספר המבוגרים שאינם נשואים בגלל התאלמנות, גירושים או שנשארו רווקים, הקושי והעלות הגבוהה של השגת מטפלים פרטיים, וכו'. כבר היום קיים למשל בישראל קושי במציאת שטחים עבור פרויקטים לדיור מוגן בתוך הערים. לכן הצורך בשריון עתודות להתפתחות העתידית. נראה שהנושא של קהילות גמלאים ידרוש בעתיד יותר תשומת לב גם בישראל.

Curl, Angela L; Stowe, James D; Cooney, Teresa M; Proulx, Christine M (2014). "Giving Up the Keys: How Driving Cessation Affects Engagement in Later Life". *The Gerontologist* 54 (3) 423-433.

ככל שגדל המספר של בעלי מכוניות ושל הגרים בצפיפות נמוכה, עולה החשיבות של השימוש במכונית הפרטית עבור עבודה, קניות, שירותים, בילוי, וכיבו'. כל עוד שמערכת התחבורה ציבורית, אוטובוסים או רכבת קלה, לוקה בחסר מבחינת התדירות, המהימנות והדיוק, הנהיגה העצמית מהווה מרכיב חשוב לניידות במיוחד עבור המבוגרים. הרי בינתיים המכונית האוטונומית המייתרת את הנהיגה העצמית טרם הפכה לתופעה נפוצה. אולם, בשלב מסויים, כאשר הבעיות הבריאותיות מתרבות, אין ברירה אלא להפסיק לנהוג, גם כאשר השימוש במכונית מהווה מרכיב קריטי לאוטונומיה, לחופש בחירה ולהשתתפות חברתית.

המאמר בודק את ההשלכות של הפסקת הנהיגה על היכולת של האוכלוסיה הקשישה להמשיך בפעילות היומיומית. הוא מתאר מחקר אורכי מקיף של אוכלוסיה מגיל 65+ (N=4788) תוך שימוש בנתונים שנאספו בין השנים 1998 ו-2010. המטרה היתה לבדוק את ההשלכות בטווח הארוך של הפסקת הנהיגה על שלושה תחומים של פעילות הקשישים: השתתפות בשוק העבודה, התנדבות (במסגרת פורמאלית או לא פורמאלית כמו עזרה לילדים או לשכנים) ואיכות הקשרים החברתיים. בנוסף נבדקו מספר גורמים העשויים להשפיע על הקשר בין הפסקת הנהיגה בין המשתתפים התלויים שצוינו לעיל: והם גיל, מגדר, גזע, השכלה, מצב הבריאות, הכנסה חינוך, ומצב משפחתי.

בניתוח הסטטיסטי נמצא, כצפוי, שעם הגיל יורדת בכל מקרה ההשתתפות בתעסוקה בתשלום, בפעילות התנדבותית, ובקשרים החברתיים, וזה ללא קשר לנהיגה. כאשר נבדקו ההשלכות של הפסקת הנהיגה נצפו הבדלים מובהקים בין ארבעת המשתתפים התלויים, אם כי בכולם חל שינוי ברור כאשר המרוויינים הפסיקו לנהוג. המעורבות החברתית (ביקורים, שיחות טלפון עם חברים, וכד') המצטמצמת ממילא באופן מתון עם הגיל נפגעה על ידי הפסקת הנהיגה אם כי לא באופן חזק. לעומת זאת, הפעילות ההתנדבותית הפורמאלית (במסגרות ממוסדות, כגון ארגוני צדקה) ירדה באופן חד עם הפסקה בנהיגה. מעניין שההתנדבות הלא פורמאלית (עזרה לזולת, לשכנים או וקרובים) היורדת באופן בולט עם הגיל ללא קשר לנהיגה מושפעת אפילו פחות עם צמצום הניידות. ההשפעה החזקה ביותר של הפסקת הנהיגה היתה בקשר לעבודה בשכר. נראה שההפסקה בנהיגה מהווה מאיץ משמעותי לגבי הרצון להמשיך לעבוד.

שני משתתפים מתווכים בין נהיגה ופעילות הוזכרו לעיל. לרובם לא הייתה השלכה מובהקת. אבל קיימת השפעה משמעותית של ההכנסה על הקשר בין נהיגה והעבודה בשכר. לאנשים אמידים יש יותר אפשרויות להעזר באלטרנטיבות להגיע לעבודה, כגון נסיעה במוניות וכד'. לעומת זאת, התברר שהשפעת המצב הבריאותי על הקשר בין ניידות למעורבות יצרנית או חברתית היא זניחה.

המשמעות של ממצאים אלה היא שמאמצים שמטרתם היא לעודד את ההשתתפות של מבוגרים בעבודה ובהתנדבות חייבת להתמקד בניידות ולא בהיבטים בריאותיים. במילים אחרות, הדגש חייב להיות על הרחבת ההיצע

של אמצעי תחבורה ציבורית (אוטובוסים, רכבות קלות, מוניות וכד') ועל היסוד מחסומי נגישות מכל הצורות.

Pierre-Adrien Dugord et al. (2014) Land use patterns, temperature distribution, and potential heat stress risk – The case study Berlin, Germany". *Computers, Environment and Urban Systems* 48, 86–98.

במשך גל החום הקיצוני בשנת 2003 מתו בפרוץ יותר מעשרת אלפים בני אדם, רובם קשישים וערירים. כמוכן היו סיבות נוספות שהחמירו אירוע קטסטרופלי זה, כמו העדר אמצעי הגנה (כגון מזגנים או מאווררים), חופשת הקיץ, שבה קרובים ורופאים נמצאו רחוק מכדי לעזור, ובכיוו. מאז, במיוחד נוכח תהליך ההתחממות הגלובאלית גדלה המודעות להשלכות של גלי חום על בריאותם וחייהם של אוכלוסיות רגישות, במיוחד של קשישים הרגישים יותר לגלי חום קיצוניים. התמודדות אפקטיבית עם בעיה זו מחייבת מידע מפורט על שלוש קבוצות משתנים העלולים להשפיע על התחלואה ותמותה מגלי חום: הפריסה המרחבית של אוכלוסיות בסיכון לגבי חום גבוה, הבדלים במיקרו אקלים בתוך הערים, ופריסת שימושי קרקע הגורמים להבדלים אלה.

המאמר מתאר מחקר שקשר בין שלוש קבוצות של משתנים רלוונטיים: (א) מפות של חום הקרקע המשקף את הטמפרטורה מעל הקרקע באזורים עירוניים; (ב) הקשר בין חום הקרקע לבין שימושי קרקע; (ג) והפריסה המרחבית של אוכלוסיה בסיכון (קשישים) הרגישה לחום גבוה. על ידי שימוש ברגרסיות ליניאריות המחברים קיבלו כמה תוצאות מעניינות כשניסו לזהות את הקשר בין שימושי קרקע לבין הפגיעות של האוכלוסיה בסיכון. חלק מהממצאים היו, כמוכן, ידועים, אבל עד היום כמעט ולא היה בסיס מדעי למסקנות אלה.

ביניינים מאבן צוברים כידוע חום, לכן לא מפתיע, שכיסוי הקרקע התקבל כמנבא הטוב ביותר לחום האוויר קרוב לקרקע. שכונות בנויות בצפיפות, שהרוח אינה יכולה לקרר את האוויר בהם, עלולות אפוא לגרום ליצירת איי חום. בדומה גופי מים, כגון אגמים, שאינם חסרים בברלין שבה בוצע המחקר, מקטינים את עומס החום עד 10 בערב, אבל משפיעים לרעה בלילה, כי הם מאבדים את החום לאט מאוד. ההשפעה היתה הפוכה בקרקע חקלאית. שטחים פתוחים ידועים בגלל השפעתם המצננת אבל בעיקר בבקרים. כדי לזהות אזורי סיכון חיפשו החוקרים את הקשר בין טמפרטורת האוויר ובין גיל האוכלוסיה וצפיפות הבנייה. התברר שהסיכון לעומס חום חריג היה גבוה במיוחד באזורים בנויים בצפיפות, שבהם גר מספר גדול של קשישים וזה עבור שני סוגי בניינים נפוצים. מידע זה עשוי לעזור למתכננים עם מידע מועיל כדי להתמודד עם ההשפעות הקשות של גלי חום עתידיים. הבעיה עם המחקר היא שיש בו כמות אדירה של מידע מפורט ללא ניסיון לסכם את התוצאות בצורה מובנת, וחבל.

אליה ורצברגר